

Nghi lễ chuyển đổi cho người chết sang thế giới tổ tiên trong tang ma của người Tày ở tỉnh Đắk Lắk

Lài Thị Vân^(*)

Tóm tắt: Người Tày ở tỉnh Đắk Lắk lưu giữ truyền thống văn hóa tộc người khá sâu sắc trong bối cảnh giao thoa, hội nhập văn hóa giữa các tộc người ở vùng đất mới. Tín ngưỡng thờ cúng tổ tiên chiếm vị trí quan trọng nhất trong đời sống tâm linh của người Tày, do đó, việc chuyển đổi cuộc sống của người chết từ thế giới vật chất sang thế giới tổ tiên rất quan trọng trong nghi lễ tang ma của họ. Nghi lễ tang ma của người Tày chứa đựng những giá trị văn hóa tộc người được hình thành từ lâu đời, là nhân tố quan trọng cấu thành nên văn hóa tinh thần và phản ánh những giá trị đạo đức, nhân sinh quan, thế giới quan. Bài viết nghiên cứu nghi lễ chuyển đổi cho người chết sang thế giới tổ tiên trong tang ma của người Tày ở tỉnh Đắk Lắk, qua đó thấy rõ thế giới quan, quan niệm về cuộc sống sau khi chết của tộc người này¹.

Từ khóa: Nghi lễ chuyển đổi, Tang ma, Người Tày, Tỉnh Đắk Lắk, Việt Nam

Abstract: In the context of cultural interference and integration among ethnic groups in the new land, the Tay people in Dak Lak province retain a deeply-rooted ethnic cultural tradition. Ancestor worship ranks high in their spiritual life; therefore, the passage of the dead from the physical world to the afterlife one of their ancestors is an essential part in the funeral rites. The long-standing ethnic cultural values in the funeral rites of Tay people are crucial norms of their spiritual culture which reflect their moral values and views of human and life. The article explores the rites of passage of Tay people in Dak Lak province, thereby clarifying their worldview and concept of afterlife.

Keywords: The Rites of Passage, Funeral, Tay People, Dak Lak Province, Vietnam

1. Mở đầu

Nghi lễ tang ma bao hàm những giá trị văn hóa, là môi trường bền vững trong bảo

lưu vốn văn hóa truyền thống, phản ánh đời sống tâm linh, thế giới quan, nhân sinh quan đa dạng, phong phú của người Tày. Cũng như một số tộc người khác, tang ma thể hiện ý niệm, niềm tin, quan điểm nhận thức của người Tày về sự sống và cái chết. Đối với người Tày, cái chết là sự khởi đầu của một cuộc sống mới ở thế giới tổ tiên thông qua hệ thống các nghi lễ. Các quy trình thực hành nghi lễ tang ma nhằm mục đích tiễn đưa linh hồn người chết về thế giới tổ tiên để tiếp tục một cuộc sống mới

^(*) ThS., Viện Khoa học xã hội vùng Tây Nguyên, Viện Hàn lâm Khoa học xã hội Việt Nam;
Email: laivan719@gmail.com

¹ Nguồn tư liệu bài viết sử dụng chủ yếu là từ khảo sát thực địa, qua tư liệu điền dã của tác giả trong khoảng thời gian từ năm 2016 đến năm 2021, với phương pháp nghiên cứu định tính, phương pháp điền dã, kết hợp giữa phỏng vấn sâu, phỏng vấn hồi cố và quan sát tham gia để thu thập tư liệu tại địa bàn nghiên cứu (tỉnh Đắk Lắk).

ở cõi vĩnh hằng trong quan niệm của người Tày. Để chuyển đổi linh hồn người chết về thế giới tổ tiên, các lễ thức trong thực hành nghi lễ tang ma được người Tày tiến hành thận trọng, chu đáo dưới sự điều hành của chủ lễ là thầy Tào, theo tuần tự quy trình các nghi lễ chính, phụ được thực hiện lồng ghép, đan xen. Hệ thống các lễ thức phong phú, sinh động thể hiện tầm quan trọng, sự phức tạp, rườm rà trong tang ma của người Tày. Song, đối với người Tày, các nghi lễ này khiến người sống được an tâm, ổn định tâm lý.

Theo *Từ điển Bách khoa Việt Nam*, “Nghĩ lễ: là những hoạt động mang tính truyền thống được thực hiện tại những thời điểm quan trọng trong đời sống và trong hoạt động sản xuất của con người. Phân biệt 2 loại nghĩ lễ chính: một loại gắn với chu kỳ đời người (từ sinh đẻ, cưới xin đến ma chay) gọi là nghĩ lễ gia đình; một loại liên quan đến sản xuất nông nghiệp và các hoạt động kinh tế khác gọi là nghĩ lễ theo lịch” (*Hội đồng Quốc gia chỉ đạo biên soạn Từ điển bách khoa Việt Nam*, 2003: 109). Chúng tôi hiểu nghĩ lễ là các lễ thức được tập hợp và trình diễn có hệ thống trong không gian thiêng do con người tạo nên, phù hợp với truyền thống văn hoá tộc người, được mọi người mặc nhiên chấp thuận, tuân thủ và làm theo. Nghĩ lễ thể hiện mọi mặt đời sống văn hóa, mối quan hệ giữa con người với con người, với thế giới thiêng và với tự nhiên.

Bài viết vận dụng quan điểm chức năng tâm lý của Charles F. Keyes (2022: 106-143)¹ để nghiên cứu về nghĩ lễ tang

ma của người Tày ở Đắk Lắk. Cụ thể là sử dụng hướng tiếp cận nghiên cứu về cơ sở văn hóa (thế giới quan, các yếu tố tôn giáo, tín ngưỡng, người thực hành nghĩ lễ, v.v...) như là các yếu tố cơ bản tạo nên quan niệm về sự sống sau cái chết được thể hiện trong quy trình nghĩ lễ chuyển đổi người chết sang thế giới tổ tiên trong tang ma của người Tày.

2. Các lễ thức chuyển đổi linh hồn người chết sang thế giới tổ tiên theo quan niệm của người Tày ở tỉnh Đắk Lắk

Đám tang của người Tày ở tỉnh Đắk Lắk là hành trình chuẩn bị và tiễn đưa người chết về nơi ở mới vĩnh hằng trên

---

của người dân Borneo, Indonesia. Đây là một trong những nghiên cứu có ảnh hưởng lớn về mặt lý luận đối với nghiên cứu tang lễ ở vùng Đông Nam Á.

Tiếp nối hướng tiếp cận chức năng này, Charles F. Keyes (2022) nghiên cứu tang lễ của người Bắc Thái Lan. Keyes tập trung phân tích về kinh sách Phật giáo như là cơ sở hình thành nên quan niệm và các thực hành nghĩ lễ gắn với Phật giáo trong tang ma của người Bắc Thái Lan. Trong đó, vấn đề thực hiện cúng giỗ sau khi chôn cất kèm với công đức cho người chết được ông cho là thuộc loại hình thờ cúng tổ tiên đã có sự tiếp biến với tư duy đạo Phật. Sự thờ cúng như vậy theo ông là “đổi nghịch với quan niệm Phật giáo chuẩn mực rằng cái còn lại sau cái chết bao gồm không phải là sự tồn tại tiếp tục của cùng người đó, mà là một sự chuyển biến, thông qua thân thức nối kết tái sinh, của một người với một người mới” (Keyes, 2022: 130). Từ đó ông cho rằng, người Bắc Thái Lan chấp nhận chân lý của giáo lý Phật giáo nhưng chỉ sau khi đã mở rộng nó ra để cho phép họ trải qua giai đoạn đề tang, bằng cách tiến hành những nghi thức giá định về sự tồn tại tiếp nối “phần thể” của người chết trong một giai đoạn khá dài.

Từ sự phân tích và diễn giải của Keyes có thể thấy, thông qua quy trình tổ chức các nghi lễ trong đám tang và sau đám tang, người sống đã tạo dựng cho người chết một sự sống mới, đồng thời giúp họ tái lập lại trật tự xã hội mới, quy trình đó được hình thành trên cơ sở văn hóa, tôn giáo, tín ngưỡng, v.v... có điểm chung và khác nhau giữa các tộc người trên thế giới.

¹ Nhiều học giả trên thế giới nghiên cứu về tang lễ quan tâm đến chức năng tâm lý xã hội của lễ tang đối với đời sống của con người. Tiêu biểu là Robert Hertz (1960) trong nghiên cứu về quy trình tang lễ

mường Trời. Dưới sự chủ trì của thầy Tào¹, quá trình chuẩn bị và tiễn đưa người chết diễn ra sinh động và cụ thể, thể hiện khá rõ ràng quan niệm về cuộc sống sau khi chết của người Tày. Họ quan niệm tổ tiên (*đằm/tổ đằm*) tồn tại ở ba nơi: mường Trời, nghĩa địa và gia tiên², vì vậy có 3 dạng nghi lễ chuyển đổi cho người chết về ba nơi với những lễ thức khác nhau.

2.1. Nghi lễ chuyển đổi thân xác và linh hồn người chết ra với tổ tiên ở khu mộ

Tìm đất làm nhà cho nơi ở mới của người chết: Xuất phát từ quan niệm “Nghĩa địa là làng và mồ mã là nhà của người chết” nên với người Tày, việc chọn đất chôn - làm nhà mới cho người chết cũng rất quan trọng. Sau khi hoàn thành việc lập đàn cúng, thầy Tào cùng với chủ tang ra nghĩa địa chọn nơi chôn cất người chết. Một thầy Tào cho biết: “*khi làm lễ chọn đất mai táng, chúng tôi thường mang quả trứng đi*

theo, cùng với một ít gạo gói trong túi vải. Sau khi xin được âm dương, thầy Tào lấy quả trứng đặt trên cái cây nhỏ như cái đũa, dựng đứng. Nếu quả trứng dựng đứng, yên vị trên đầu cái cây đó thì có nghĩa là hồn người chết đồng ý chọn nơi đó là khu đất làm nhà cho mình” (PVS ông Hoàng Văn Thắng, sinh năm 1966, huyện Krông Năng, tỉnh Đắk Lắk).

Chuẩn bị lễ vật cho người chết về khu mồ mã/làng mới: Trong tang ma của người Tày, lễ vật cúng khá phong phú, đa dạng, mang tính thiêng, có ý nghĩa biểu tượng cho việc chuyển đổi cuộc sống cho người chết sang thế giới tổ tiên; các cúng phẩm giữ vai trò quan trọng, phản ánh văn hóa truyền thống tộc người. Quá trình chuẩn bị vật dụng, lễ vật đều nhằm mục đích để thầy Tào thực hiện tốt việc “chuyển hóa niềm tin” của người sống đối với người chết. “Đặc điểm nổi bật của những đồ vật linh thiêng này thường là tính chất đơn giản mà lại mang ý nghĩa nghi lễ của chúng” (Xem thêm: Turner, 1964). Bát com, quả trứng, đôi đũa bông, gạo, lợn, gà, xôi, bánh dày, rượu, trà, v.v... là những lễ vật phổ biến.

Những lễ thức bảo quản, chăm sóc thân xác người chết: Quan niệm, cách ứng xử của người Tày đối với thân xác người chết thường gắn với tâm lý lo sợ tà ma sau cái chết. Điều đó chi phối sự quan tâm, chăm sóc thi thể, cách thực hành văn hóa của từng lễ thức trong tang ma Tày.

Khác với quan niệm cái chết là sự thối rữa, bản thủ của thân xác nên phải tiêu hủy thi thể ở người Bắc Thái Lan³, người

¹ Thầy Tào là người chủ trì thực hành nghi lễ chuyển đổi linh hồn người chết sang thế giới tổ tiên. Toàn bộ quy trình nghi lễ tang ma từ khi con người chết đến mãn tang thể hiện sâu sắc quan niệm của người Tày về sự tồn tại của cuộc sống sau cái chết, của hồn, vía và thế giới tổ tiên, được thực hiện qua các nghi thức bài bản của thầy Tào.

² Nghĩa địa (*thổ từ*) là nhà của hồn người chết; Người Tày quan niệm khi con người chết, tuy thể xác thối rữa nhưng hồn vía vẫn luân quản ở quanh khu vực mồ mã. Ban thờ gia tiên (*chỏ chông*) là nơi linh thiêng, nơi tổ tiên ngự trị, nơi con cháu thờ phụng từ đời này sang đời khác, người Tày tin rằng tổ tiên luôn hiện hữu, là “đầu mối” kết nối giữa người chết và người sống, nơi người sống tưởng nhớ công lao của tổ tiên. Còn ở Mường Trời (*mường pha*), linh hồn người chết về cư trú ở mường Trời cũng được phân theo những quy định cụ thể, chẳng hạn, người chết trẻ hoặc chưa kết hôn được phân cho ở mường trai gái để có cơ hội tìm hiểu kết duyên; người chết bình thường (chết già) về với tổ tiên (*đằm*); trẻ sơ sinh chết được đi đầu thai; người làm nghề thầy cúng chết được về làm quan ở mường Tiên, mường Phật...

³ Trong nghiên cứu của Charles F. Keyes, người Bắc Thái Lan quan niệm: Do bản chất của thi hài là sẽ trở thành một vật trương sinh và vô dụng, cho nên nó cần phải được “đưa đi” (*song*), nghĩa là cần phải được

Tày ở tỉnh Đắk Lắk cẩn trọng trong chăm sóc, bảo quản thân xác của người chết qua các thực hành nghi lễ của thầy Tào, càng sợ hãi càng phải chăm sóc thi thể để không làm phật ý người chết. Trước khi thầy Tào đến, người nhà không được đụng đến thi thể, không than khóc, tránh việc người chết không thể ra đi thanh thản. Người Tày quan niệm, khi vừa mới chết, thân thể ô uế, không thể ra mắt tổ tiên, phải đi mua nước thánh ở sông Cam Lộ (còn gọi là Thiên Lộ) về tắm rửa thi thể sạch sẽ, thanh khiết, sau đó mới thực hành các nghi lễ tiếp theo, như vậy người chết mới được tổ tiên đón nhận.

Trong thực hành nghi lễ tang ma của người Tày, trước ngày di quan là ngày để con cháu thực hiện các *lễ thức báo hiếu trước khi đưa ra mộ an táng*, gọi là lễ thành phục hay còn gọi là lễ tạ ơn người chết. Lễ vật gồm: 1 con lợn, 1 con gà, gạo, rượu, bánh dày, xôi, cây hoa, cây tiền, v.v... Thầy Tào đọc tên các con, cháu và báo cho người chết biết họ đã dâng những lễ vật gì để người chết đón nhận. Cách ứng xử của người sống đối với người chết trong ngày này thể hiện tâm lý người chết vẫn hiện diện trong nhà. Vào các bữa ăn trưa, ăn chiều, linh hồn người chết được con cháu chăm sóc chu đáo, dâng cơm cúng, gọi là lễ dâng cơm sớm chiều.

Các lễ thức tiễn đưa người chết ra mộ và an táng: Trước lễ di quan, thầy Tào thực hành lễ bắc cầu cho vong ra cửa. Lễ được thực hiện tại cửa chính của ngôi nhà. Họ dặt một dây vải màu trắng dài khoảng 2m ngang qua trên đỉnh lồng gà, vịt, đặt bát hương của vong lên trên dải vải. Thầy Tào

chính cầm cành phan, làm phép, cầu khẩn, đoàn thầy Tào phụ đánh trống, chiêng. Thầy Tào phát cành phan vung dọc theo chiều dài của dải vải, hướng ra cửa, kẹp 2 thẻ hương đã được đốt vào 1 bên tai, 1 tay cầm cành phan, 1 tay lật giờ sách cúng, vừa quỳ 1 chân, vừa khẩn. Kết thúc nội dung cúng, thầy Tào hát ống hương vong ra ngoài sân.

Đến giờ di quan, Thầy Tào đọc kinh cúng, làm phép, tắt 2 ngọn đèn còn lại ở trên quan tài, ra hiệu cho người khiêng nhà táng ra xe đưa tang, hất nắm gạo ra cửa, sau đó ra ngoài cửa cắt tiết một con gà trống (vật dẫn đường), hất tiết gà theo hướng đường đi để mở cửa ải cho vong linh, ra hiệu khiêng quan tài ra khỏi cửa. Con cháu người chết nằm sấp xuống làm cầu, quan tài được khiêng lướt qua, với hàm nghĩa lấy thân mình “lát đường”, “bắc cầu” cho linh hồn cha mẹ sang thế giới bên kia, các con công cha mẹ những đoạn đường cuối cùng, tiễn đưa cha mẹ về nhà mới ngoài khu mộ. Trước khi hạ huyệt, con cháu lót tiền, ném gạo xuống huyệt với mong muốn cha, mẹ được nằm trên “núi vàng, núi bạc”, giàu có, sung túc ở thế giới bên kia¹.

2.2. Nghi lễ chuyển đổi linh hồn người chết về với tổ tiên ở mừng Trời

Các thủ tục chuẩn bị chuyển đổi đưa linh hồn người chết về với tổ tiên ở mừng Trời tiến hành đồng thời trong thời gian linh cữu quản ở nhà, việc tiễn linh hồn về mừng Trời được thầy Tào thực hiện hoàn tất trước khi đưa quan tài người chết ra khu mộ. Hệ thống các lễ thức khá riêng biệt, phản ánh sâu sắc quan niệm về nơi cư trú của tổ tiên trên mừng Trời của người Tày.

tách rời khỏi nhóm xã hội mà người đó đã từng là một thành viên khi còn tại thế, và nó phải được “tiêu hủy” (*sia*) (Xem thêm: Keyes, 2022: 112).

¹ Nếu người trẻ chưa có con thì các em họ sẽ thực hiện nghi thức này.

Chuẩn bị vật dụng cho người chết về mừng Trời: Các nghi thức được thực hiện trong nghi lễ ở phần này gắn với quan niệm về nơi cư trú của người chết ở mừng Trời qua trí tưởng tượng của người Tày (gắn với thế giới quan và cuộc sống của con người sau khi chết). Dưới sự chủ trì của thầy Tào, việc chuẩn bị các vật dụng và quy trình tiễn đưa người chết về thế giới tổ tiên trên mừng Trời của người Tày diễn ra sinh động, tạo dựng được niềm tin đối với người sống về sự tồn tại của thế giới vĩnh hằng sau khi chết. Với quan niệm linh hồn sang thế giới bên kia tiếp tục cuộc sống mới nên người Tày thường chuẩn bị mọi thứ cần thiết cho cuộc sống, sinh hoạt hằng ngày cho người chết như làm nhà ở mừng Trời (cấp nhà táng). Ngoài quần áo, tư trang, vật dụng thường sử dụng khi còn sống, con cháu còn chia thêm của cải, ruộng đất, nông cụ, đồ mã (hiện vật mang tính tượng trưng). Họ còn chuẩn bị rất nhiều vải đen và trắng để phục vụ cho đám tang như cho vào áo quan, bắc cầu đưa linh hồn người chết về mừng Trời. Người Tày quan niệm, sang thế giới bên kia, người chết vẫn sử dụng những đồ dùng cá nhân như quần áo và các vật dụng, tư trang nên phải trang bị đầy đủ; dùng nhiều giấy màu cắt quần áo (còn gọi là hoa y), ngựa, hình nhân, mũ nón, giày dép, v.v... cho người quá cố.

Các lễ thức mở đường, khai quang cho linh hồn:

Lễ xin cấp giấy thông hành cho người chết được thực hiện sau khi thầy Tào lập xong đàn lễ. Lễ cấp giấy thông hành có thể xem là lễ thức đầu tiên, là cơ sở để thầy Tào thực hành các lễ thức khác trong quá trình đưa linh hồn người chết gia nhập thế giới tổ tiên trên mừng Trời. Thầy Tào thay mặt tang chủ báo tin lên Ngọc Hoàng về

việc có người vừa chết và xin Ngọc Hoàng cấp giấy thông hành, cho phép hồn người chết được gia nhập thế giới tổ tiên, được thông quan trên đường về với tổ tiên mà không bị thế lực nào ngăn cản.

Lễ dâng đèn hoa/thắp đèn (*tên đến*) được thực hiện với mục đích nhằm soi đường, chỉ lối cho hồn người chết thấy đường lên nhà mới ở mừng Trời. Người Tày quan niệm, lúc này hồn người chết chưa lên trên trời, vì vậy dưới sự dẫn dắt của thầy Tào, con cháu thực hành các lễ thức với ý nghĩa thắp đèn trước cho sáng nhà cửa của người chết trên mừng Trời, để khi hoàn tất các nghi lễ, linh hồn mới được gia nhập mừng Trời. 10 ngọn đèn (nến) đặt trên nắp áo quan được thầy Tào thắp lên theo các phương: Đông, Tây, Nam, Bắc, Đông Bắc, Đông Nam, Tây Nam, Tây Bắc, Thượng phương, Hạ phương. 10 ngọn đèn này tượng trưng cho 10 ông vua đèn (thập vương đèn) có nhiệm vụ đưa linh hồn người chết lên trời.

Lễ phá ngục (*pả ngục*) là lễ xá tội vong nhân/rửa tội cho người chết (xóa hết những tội lỗi mà người đó lúc còn sống phạm phải như: sát sinh, đánh nhau, chửi bới, nguyên rủa, v.v...). Người Tày quan niệm, con người lúc sống ai cũng có tội nên khi chết hồn bị giam hãm dưới ngục tối (Thủy phủ do Long Vương cai quản). Khi hồn rời khỏi xác liền bị Thủy phủ giam lại, có 9 vị thần canh giữ. Lễ phá ngục với mục đích giải thoát hồn ra khỏi địa ngục của Long Vương, chuộc hồn để linh hồn người chết được về với tổ tiên trên trời. Lễ vật gồm: 1 thủ lợn, 2 chân giò lợn, 1 quả trứng gà, 1 quả đu đủ, 1 tấm vải trắng, 1 tấm vải đen dài hơn 1m để vòng xung quanh ngục. “*Quả đu đủ bổ đôi, úp vào quả trứng, tượng trưng cho việc đưa trẻ đã đủ tháng đủ ngày, khi hoàn tất lễ “pả ngục” gọi là tái sinh/sinh lại, có*

*nghĩa là đưa trẻ đủ 9 tháng 10 ngày, đã đến lúc được sinh ra*¹ (PVS ông Hoàng Văn Đông, sinh năm 1958, huyện Krông Năng, tỉnh Đắk Lắk).

Ngọc được thầy Tào dựng trong khuôn viên sân nhà, lấy 9 cây tre nhỏ bằng ngón tay, cắm 9 cái cọc thành vòng tròn có đường kính khoảng bằng cái mâm. Họ lấy 1 tấm vải trắng, 1 tấm vải đen dài hơn 1m, vây quanh 9 cái cọc (tương ứng với 9 phương: Đông, Nam, Tây, Bắc, Đông Bắc, Đông Nam, Tây Bắc, Tây Nam và trung tâm ngục). Trong vòng ngục, thầy Tào đặt 1 quả trứng gà, 1 nửa quả đu đủ, đặt linh bài vào. Khi phá ngục, đoàn thầy Tào cùng tang quyến đi vòng quanh ngục 3 vòng, vừa đi vừa tụng kinh cứu khổ cho người chết. Tờ xá vãn và cáo vãn được để trên bát gạo đặt trước cửa ngục, cầu xin Ngọc Hoàng, Long Vương xá tội, để linh hồn người chết siêu thoát về thế giới tổ tiên.

Khi gọi được hồn về, họ lấy 1 con gà nhỏ dựng trong lồng, cho nó chui qua cửa “phong tu”, tượng trưng cho việc quả trứng đã nở thành con gà, đưa con gà và bài vị đi qua cái màn che (phong tu) với ý nghĩa hồn người chết đã được tái sinh theo thầy Tào và con cháu quay trở về nhà để tiếp nhận các nghi lễ chuyển đổi về thế giới tổ tiên.

Các lễ thức tiễn đưa linh hồn người chết về mừng Trời:

Lễ bắc cầu đưa người chết về mừng Trời: Vật dựng trong lễ bắc cầu đưa hồn người chết lên mừng Trời là một mâm cúng gồm cơm, thịt, rượu, hương vàng đặt trước bàn vong; một dải vải trắng khổ rộng 40cm, dài khoảng 4m; một con gà

và một con vịt nhót chung lồng. Con cháu quỳ trước vong linh, thầy Tào làm lễ khấn các thần linh, mời tiên ông, tiên bà mở cửa để đón linh hồn người chết về với tổ tiên. Thầy Tào vừa đọc bài kinh cầu khấn vừa gõ chiêng, đánh trống, vừa cùng con cháu đi vòng quanh quan tài, vừa đi vừa cúi mặt vào phía trong quan tài, với ý nghĩa cảm tạ công ơn sinh thành, nuôi dưỡng của cha mẹ. Hồn người chết được thầy Tào đưa lên trời qua dải cầu trắng. Một đầu băng vải được vắt vào lồng gà vịt, đầu còn lại kéo dài ra, vắt qua vai thầy Tào đi đến bàn vong. Thầy Tào đọc bài cúng mời linh hồn người quá cố và các linh hồn tổ tiên đến mang lễ vật về trời.

Sau lễ bắc cầu đưa hồn người chết về mừng Trời, con cháu khóc tiễn đưa người chết và làm lễ tắt đèn (*phản đặng*). Lễ tắt đèn có ý nghĩa rằng con cháu đã đưa tiễn hồn người chết lên nhà mới ở mừng Trời, hoàn thành việc thắp sáng cho ngôi nhà mới (lễ dâng hoa thắp đèn), đã đến lúc từ biệt hồn người chết. Thầy Tào cùng tang quyến đi vòng quanh quan tài, thầy lần lượt tắt từng ngọn đèn và xướng bài ca tắt đèn, tang quyến từ biệt người chết.

Lễ *sinh tổ* (còn gọi là lễ thánh độ) là nghi lễ xin thánh thần độ cho linh hồn được phân chia nơi cư trú phù hợp trên mừng Trời. Tùy trường hợp người chết mà thầy Tào làm lễ độ cho người chết về các nơi phù hợp trên mừng Trời. Hồn người chết là trẻ con thì xin thánh độ cho đi đầu thai, nếu là người già thì xin thánh độ cho nhập tổ tông trên mừng Trời, chưa có vợ/chồng thì đưa ra ngoài chợ hoa hay còn gọi là mừng trai gái (mừng thao báo) để những linh hồn nam nữ đã chết có thể tìm hiểu nhau, v.v...

Đoàn thầy Tào cùng tang quyến đến trước đàn cúng làm lễ từ biệt thánh, tạ ơn các vị thần linh chứng giám đưa linh hồn

¹ Quả trứng tượng trưng cho hồn người chết trú ngụ trong đó, sau khi được thầy Tào phá ngục, cứu hồn từ địa ngục lên, linh hồn được tái sinh. Họ quan niệm lúc này linh hồn như đứa trẻ mới được sinh ra.

người chết về mừng Trời. Sau lễ từ biệt thánh là lễ chia đất đai, chia của cải cho người chết. Thầy Tào làm sớ (tượng trưng như sớ đồ) viết đầy đủ họ tên các con cháu rồi lần lượt từng người điểm chỉ vào “sớ đồ” với ý nghĩa đồng ý trao lại toàn bộ số tài sản chia cho người chết” thầy Tào xướng tên từng thứ đồ rồi đốt sớ. Như vậy, dưới sự chủ trì của thầy Tào, thủ tục tiễn đưa linh hồn người chết về mừng Trời đã được hoàn tất trước khi đưa linh cữu ra khu mộ an táng.

2.3. Nghi lễ chuyển đổi linh hồn người chết về với tổ tiên trên ban thờ

Quá trình chuyển đổi người chết về thế giới tổ tiên trên ban thờ trong nhà tang chủ kéo dài từ sau khi chôn cho đến khi làm lễ mãn tang, tức là có giai đoạn chuyển tiếp kéo dài khi người chết còn được thờ ở ban thờ tạm và hoàn tất bằng lễ thức tiễn đưa linh hồn người chết gia nhập ban thờ tổ tiên trong lễ mãn tang.

Các lễ thức thuộc thời gian chuyển tiếp: Sau khi chôn cất, thầy Tào làm lễ lập bài vị tại ban thờ riêng trong góc nhà tang chủ, hoặc ở phía dưới, thấp hơn ban thờ tổ tiên, đồng thời khẩn gọi hồn người chết trở về nhập vào bài vị để gia đình tiện chăm sóc, cúng cơm hằng ngày. Hiện nay, người Tày thường cúng cơm ở khu mộ trong vòng 3 ngày sau khi chôn, sau đó cúng cơm hằng ngày ở ban thờ bài vị cho đến khi người chết được 40 ngày¹ hoặc 100 ngày. Theo họ, linh hồn người chết chưa đến mãn tang thì chưa trở thành ma tổ tiên, lúc đó linh hồn đã ở nhà của mình được cấp trên mừng Trời, nhưng chưa được gia nhập với tổ tiên trên mừng Trời, cũng chưa được gia nhập bát hương tổ tiên trên ban thờ, nên đến bữa ăn,

con cháu cúng mời cơm thì hồn trở về nhập vào bài vị tại nhà tang chủ. Trong khoảng thời gian sau khi chết đến khi mãn tang, hồn người chết mặc dù đã được tái sinh ở bên kia thế giới, nhưng vẫn quanh quẩn bên ban thờ vong linh/ban thờ bài vị, sau mãn tang mới sang hẳn bên thế giới tổ tiên.

Lễ mãn tang - nghi lễ chuyển đổi linh hồn người chết về với tổ tiên trên ban thờ: Lễ mãn tang (tiếng Tày là *dộ slam pi, pết khân*) còn gọi là tháo tang hay cởi tang, là nghi thức cuối cùng trong quy trình tang ma của người Tày. Sau lễ mãn tang, phần hồn của người quá cố được nhập chung vào ban thờ tổ tiên, được gia đình, con cháu thờ phụng từ đời này sang đời khác. Trong truyền thống, người Tày thường để tang 3 năm. Ở tỉnh Đắk Lắk hiện nay, hầu hết người Tày để tang 1 năm, sau đó nhờ thầy Tào chọn ngày làm lễ mãn tang. Thầy Tào chủ trì đám tang chính sẽ được gia chủ mời đến chủ trì lễ mãn tang. Lễ mãn tang được tổ chức trong 1 ngày, với các lễ thức chính như: đón thầy Tào, lập đàn cúng, phát quang mộ, dâng lễ vật cúng và té rượu, lễ cởi tang, nhập ban thờ tổ tiên cho linh hồn người chết, tẩy uế và cúng cơm, tiễn thầy Tào.

Thầy Tào đến trước bài vị đọc tên con, cháu đã kê đầy đủ trong sớ để thực hiện lễ cởi tang. Con cháu lễ lạy bài vị, khóc thương lần cuối, sau đó thầy Tào yểm bùa phép thu tang, xua đuổi vận xám rồi đốt sớ. Con cháu cởi hết tang phục, gấp gọn và đội lên đỉnh đầu, đồng loạt ngồi xuống trước bài vị. Thầy Tào dùng một đoạn cây nhỏ, có móc ở đầu cây, vừa khấn vừa dùng đoạn cây đó kéo lần lượt tang phục của từng người xuống đất; dùng kéo cắt một sợi dây đai trên tang phục của mỗi người, mang cột chung vào đầu một đoạn cây nhỏ dài khoảng 20cm; thầy vừa khấn vừa đốt những dây đai, vừa đi ra ngoài đường (trước cửa

¹ Người Tày cúng 40 ngày, với ý nghĩa như đứa trẻ được sinh ra sau 3 tháng 10 ngày (điều này khác với tục cúng 49 ngày ở người Việt).

nhà tang chủ), tay hươ hươ đoạn cây đang cháy lên trời và niệm chú; vái lạy trời đất 3 lần và ném đoạn cây đang cháy. Tang chủ lấy một dải vải màu đen xếp chồng lên một dải vải màu trắng, bắc từ trên ban thờ tổ tiên thả dài xuống bài vị; bung bát hương, bài vị, đi qua cầu (dải vải bắc từ ban thờ tổ tiên xuống vị trí đặt bài vị) lên ban thờ tổ tiên, nhờ 3 chân hương đang cháy cùng với bài vị cắm vào bát hương của tổ tiên. Thầy Tào làm lễ, khấn rước linh hồn từ bài vị nhập vào ban thờ tổ tiên.

Theo quan niệm của người Tày, khi lễ mãn tang kết thúc, linh hồn người chết coi như đã được lên mừng Trời, gia nhập thế giới tổ tiên, tiếp tục cuộc sống mới, vĩnh hằng. Ngày nay, lễ mãn tang của người Tày ở tỉnh Đắk Lắk có sự khác biệt so với truyền thống. Theo tục lệ cũ, trong 3 năm chịu tang, con cháu phải tuân thủ một cách nghiêm ngặt những kiêng kỵ. Hiện nay, quan niệm này không còn quá nặng nề trong cộng đồng người Tày ở đây. Với những gia đình có con cần cưới gả hoặc con cái đi làm ăn xa, không thể cắt cử người thờ phụng, cúng cơm hằng ngày, họ sẽ làm lễ mãn tang sớm hơn. Tuy nhiên, dù có biến đổi để phù hợp với thực tiễn cuộc sống mới, song lễ mãn tang của người Tày cơ bản chỉ biến đổi về hình thức, còn bản chất không thay đổi, họ vẫn thực hành nghi lễ với niềm tin tiền hồn người chết về mừng Trời, sau lễ mãn tang, người thân của họ đã gia nhập thế giới tổ tiên.

3. Kết luận

Trong tang ma của người Tày ở tỉnh Đắk Lắk, nghi lễ chuyển đổi linh hồn người chết sang thế giới tổ tiên thể hiện quan niệm về cõi sống và cõi chết, thế giới quan phong phú, đa dạng, phản ánh sâu sắc tín ngưỡng thờ cúng tổ tiên của người Tày. Theo quan niệm của người Tày, cái chết là

sự khởi đầu của một cuộc sống mới ở thế giới tổ tiên. Thông qua hệ thống các nghi lễ, các quy trình thực hành nghi lễ, linh hồn người chết được chuyển đổi về thế giới tổ tiên để tiếp tục một cuộc sống mới ở cõi vĩnh hằng. Nó phản ánh nguyện vọng, ước mơ của người Tày về những điều tốt đẹp và nhân văn, khát vọng về một cuộc sống tốt hơn ở bên kia thế giới □

Tài liệu tham khảo

1. Bloch, Maurice, and Jonathan Parry (1982), "Introduction: Death and the Regeneration of Life", in: Maurice Bloch và Jonathan Parry (1982), *Death and the Regeneration of Life*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. XX-XX.
2. Keyes, Charles F. (2022), "Từ tử đến sinh: Nghi lễ và ý nghĩa Phật giáo ở vùng Bắc Thái Lan", trong: Keyes, Charles F. (2022), *Văn hóa tộc người và tôn giáo ở Đông Nam Á*, Nxb. Đại học Quốc gia Hà Nội, Hà Nội.
3. Hội đồng Quốc gia chỉ đạo biên soạn Từ điển bách khoa Việt Nam (2003), *Từ điển bách khoa Việt Nam, tập 3*, Nxb. Từ điển bách khoa, Hà Nội.
4. Huntington, Richard, Peter Metcalf (1979), *Celebrations of Death: The Anthropology of Mortuary Ritual*, Cambridge University Press, Cambridge.
5. Robert Hertz (1960), *Death and the Right Hand*, Translated by Rodney and Claudia Needham, London.
6. Victor Turner (1964), "Tình trạng nửa vờ: Giai đoạn ngưỡng kích thích dưới trong các nghi thức chuyển tiếp", trong: Ngô Đức Thịnh và Frank Proschan (đồng chủ biên, 2005), *Folklore thế giới - Một số công trình nghiên cứu cơ bản*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.